

La construcció quotidiana i col·lectiva del sentit de lloc als barris de Prosperitat, el Verdum i el Raval de Barcelona¹

Anna Ortiz i Guitart

Departament de Geografia

Facultat de Lletres, Universitat Autònoma de Barcelona

anna.ortiz@uab.es

Resum

Aquest article analitza la construcció dels sentits de lloc i de pertinença dels veïns i veïnes dels barris de Prosperitat, el Verdum i el Raval de Barcelona. A partir d'un enfocament qualitatiu mitjançant entrevistes en profunditat a homes i dones residents en aquests barris s'estudia el grau de satisfacció amb els seus llocs de residència i la seva identificació amb els seus barris.

Paraules clau: Barcelona, sentit de lloc, sentit de pertinença.

Resumen

Este artículo analiza la construcción de los sentidos de lugar y de pertenencia de los vecinos y vecinas de los barrios de Prosperitat, el Verdum y el Raval

1. Aquest article és una versió resumida d'una secció de la tesi doctoral *Gènere, espais públics i construcció del sentit de pertinença a Barcelona (els barris de Prosperitat, el Verdum i el Raval)*, dirigida per la Dra. Maria Dolors Garcia Ramon i llegida al Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona l'abril de 2004.

de Barcelona. A partir de un enfoque cualitativo mediante el uso de entrevistas en profundidad a hombres y mujeres residentes en estos barrios se estudia el grado de satisfacción con sus lugares de residencia y su identificación con sus barrios.

Palabras clave: Barcelona, sentido de lugar, sentido de pertenencia.

Abstract

This article analyses the construction of the residents' sense of place and sense of belonging of Prosperitat, el Verdum and el Raval in Barcelona. Through a qualitative methodology and, particularly, through in-depth interviews to men and women, this article shows how people construct their place's identity.

Key words: Barcelona, sense of place, sense of belonging.

Introducció

Que la gent se senti a gust al seu barri és fonamental per assolir un sentit de pertinença al lloc on es viu i d'aprovació d'aquest lloc. Les millores urbanístiques als barris com, per exemple, la neteja de façanes dels edificis, la peatonalització de carrers o l'obertura de noves places, la construcció d'equipaments socials i culturals per a la gent gran o els infants, i, en general, totes les inversions que l'administració fa als barris per fer-los més agradables no són suficients per aconseguir que la gent s'hi senti còmoda. Cal, sobretot, que la persona se senti propera a les seves veïnes i els seus veïns: amb els de la seva escala, amb els que es creua cada dia pel carrer quan va a comprar el pa o a passejar el gos; que la persona se senti respectada i que respecti els altres; que, en definitiva, se senti part integrant de la comunitat de persones que viu al seu barri i a la seva ciutat.

L'article presenta alguns aspectes que, d'una manera o d'una altra, configuren, afeblint o enfortint, el sentit de pertinença al lloc dels homes i les dones entrevistats. Aquests aspectes tenen un paper fonamental en la construcció identitària de les persones amb el seu entorn més immediat, el barri, i fan referència a les opinions que les persones entrevistades tenen dels seus veïns i les relacions personals que s'estableixen al veïnat.²

2. Per qüestions d'espai, en aquest article només s'han tingut en compte aquests tipus d'aspectes, però, cal dir que, en la tesi doctoral anteriorment citada, s'han estudiat altres aspectes que han ajudat a entendre el grau de satisfacció dels residents amb els seus barris. Aquests han estat aspectes socials (grau de participació i d'implicació de les persones amb la vida associativa, al moviment social dels barris) i aspectes físics i urbanístics (valoracions que els residents fan del medi ambient construït on viuen i de les transformacions urbanístiques viscudes al barri en les darreres dècades).

Abans d'exposar els resultats empírics fruit del treball de camp als barris estudiats, s'introdueixen alguns conceptes teòrics que cal tenir en compte per l'anàlisi posterior, es comenta breument la metodologia qualitativa emprada en aquesta recerca i es presenten, socialment i urbanísticament, els barris estudiats.

La humanització i la subjectivització dels llocs

L'interès de la geografia pel lloc, el sentit de lloc i el sentiment de pertinença (*place, sense of place* i *sense of belonging* en la literatura anglosaxona) arrenca amb la geografia humanística apareguda a principis dels anys setanta del segle XX com a alternativa a la geografia positivista. L'enfocament humanístic valora per sobre de tot les experiències humanes i declara que “no existe un mundo único y objetivo, sino una pluralidad de mundos, tantos como actitudes e intenciones” de l'ésser humà (García Ramón, 1985, p. 220).

El concepte de lloc és un dels punts clau de referència de l'enfocament humanístic, i la contribució del geògraf Yi-Fu Tuan als anys setanta és fonamental per donar solidesa al concepte. Els llocs no existeixen com a entitats, sinó només com a representacions i identificacions com a resultat de les diferents experiències de les persones. Els llocs, per tant, estan plens de significats i tenen una dimensió existencial, una vinculació emocional amb l'ésser humà i es relacionen sempre amb un espai concret i amb uns atributs ben definits (García Ballesteros, 1989). Però a més d'existir i ésser construïts subjectivament, els llocs són simultàniament construïts socialment i geogràficament, així com observats des de fora (Knox; Pinch, 2000).

El sentit de lloc reflecteix la noció del lloc com una construcció social o una subjectivització dels llocs i permet analitzar la manera com l'“espai”, entès com alguna cosa abstracta i genèrica, es converteix en “lloc” gràcies a l'experiència i a l'acció dels individus que, en viure-hi quotidianament, l'humanitzen i l'omplen de continguts i significats (Massey, 1995). El sentit de lloc, construït a partir de l'experiència quotidiana i dels sentiments subjectius de cada persona, pot arribar a concebre's amb tanta intensitat que es converteixi en un aspecte central en la construcció de la identitat individual (Rose, 1995).

Les persones necessiten identificar-se amb un grup i un territori específic i pertànyer-hi, és a dir, necessiten sentir-se part d'un col·lectiu i sentir-se arrelats en un lloc concret. Relph així ho manifesta i ho expressa en les cites següents, extretes de la seva coneguda obra *Place and Placelessness* (1976): “ser humà és viure en un món ple de llocs amb significats: ser humà és tenir i conèixer el teu lloc” i “la gent és els seus llocs i un lloc és la seva gent” (p. 1 i 34).

L'altra cara de la moneda està expressada per la idea del desarrelament o de la deslocalització (*placelessness*) i té a veure amb l'absència de significats dels llocs i amb la seva pèrdua d'autenticitat. La cultura del consum i la cultura de masses han creat espais (centres comercials, parcs temàtics, nusos d'intercanvi com

els aeroports, estacions de trens, etc.) estandarditzats, atemporals i sense connotacions emocionals (Relph, 1976; Arefi, 1999).

Els límits entre els conceptes de *sentit de lloc* i *sentit de pertinença* són poc nítids, i és per això que en aquest article s'han utilitzat ambdós indistintament, com a sinònims. Alguns autors consultats usen l'expressió *sentit de lloc* per a destacar més la identificació i la territorialització personal en un espai determinat, mentre que d'altres, per altra banda, utilitzen l'expressió *sentit de pertinença* per a subratllar més els aspectes espirituals (sentiments, emocions, memòria...) que lliguen les persones a unes comunitats i identitats nacionals.

Una de les persones que més ha treballat recentment sobre els múltiples significats que es troben dins el concepte de *sentit de pertinença* és la geògrafa Tovi Fenster (2003, 2004). L'autora deconstrueix el sentit de pertinença –associat tradicionalment als llocs sagrats, simbòlics i al territori– i el defineix com el conjunt de sentiments, percepcions, desigs, necessitats... construïts sobre la base de les pràctiques i activitats quotidianes desenvolupades als espais quotidians. Fenster (2003) proposa aprofitar el ventall de coneixements que dona l'experiència de la vida quotidiana en un lloc concret (anomenat per l'autora el *local embodied knowledge*) per potenciar la participació ciutadana en la pràctica de la planificació urbanística i crear i enfortir, d'aquesta manera, el sentit de pertinença de les persones a l'entorn on viuen.

Lluny de tenir una definició concreta i inalterable, el concepte de *lloc* ha estat constantment reinterpretat i redefinit al llarg dels anys. Alguns geògrafs, per exemple, consideren que el sentit de lloc i el de pertinença són políticament reaccionaris, ja que el mateix fet d'identificar-se amb un lloc porta implícit voler marcar la diferència i la separació entre les persones que s'identifiquen amb un altre lloc (McDowell; Sharp, 1999).

Doreen Massey ha estat una de les geògrafes que més esforços ha dedicat a buscar una definició alternativa i més progressista del concepte de *lloc*. En un món globalitzat (i també més desigual) concebut cada vegada més com un espai de fluxos (de capital, de mercaderies, de persones, etc.) que com un espai de territoris, i caracteritzat, a més, per una major compressió del temps i de l'espai, els llocs es revaloren, prenen més protagonisme i proporcionen més seguretat i estabilitat identitària a les persones.

Davant d'aquesta nova realitat global, on fàcilment podrien sortir enfortides les tradicions, les identitats col·lectives i els sentits d'arrelament de caràcter excloent, Massey (1994) proposa reconceptualitzar i resignificar els llocs com a resultats dels fluxos i dels moviments. L'autora proposa passar de concebre els llocs com espais lligats a unes fronteres i uns límits amb connotacions singulars, fixes i estàtiques, a imaginar-los com el producte d'una intersecció complexa de processos, relacions socials i coneixements que integri diferents escales, des de la local a la global. La geògrafa considera un seguit d'aspectes a tenir en compte en aquesta nova interpretació. En primer lloc, els llocs no són estàtics, sinó més aviat dinàmics i fluids i, per tant, les seves identitats es troben en continu procés de formació. En segon lloc, als llocs hi ha més d'una

identitat i una cultura diferent; per tant, les fronteres no són necessàries per a la seva conceptualització. En tercer lloc, els llocs no poden associar-se a unes identitats fixes, sinó més aviat a unes identitats múltiples.

Aproximació als ritmes quotidians dels barris des d'un enfocament qualitatiu

L'objectiu principal de la recerca, l'impacte de les transformacions urbanístiques en la vida quotidiana dels homes i les dones en uns barris concrets de Barcelona, ha influït directament en l'elecció del mètode d'anàlisi. Les tècniques qualitatives escollides han permès conèixer les opinions i experiències de les persones entrevistades i els comportaments dels subjectes observats.

Les entrevistes en profunditat ha estat la tècnica principal utilitzada per elaborar aquesta recerca. També, i per tal de complementar i enriquir els resultats he fet entrevistes informatives a agents socials, urbanistes i arquitectes, així com observacions i hi he mantingut converses informals sobre els temes amb diferents persones dels barris.

Des de finals de 2000 a mitjans de 2002 vaig fer 72 entrevistes en profunditat a residents de Prosperitat, el Verdum i el Raval (36 a cada àrea d'estudi) repartides proporcionalment entre homes i dones de diferents grups d'edat: de 14 a 27 anys (joves), de 28 a 45 anys (adults), de 46 a 65 anys i més de 65 anys (grans). El sexe i l'edat van ser, doncs, les variables bàsiques establertes per a la selecció de les persones entrevistades, encara que es va intentar ampliar al màxim la tipologia dels perfils humans per tal de recollir opinions i experiències de persones amb diferents situacions familiars i laborals, nivells educatius i professionals, orígens ètnics i culturals, etc.

L'heterogeneïtat social i ètnica de les persones entrevistades al Raval ha obligat a classificar-les en tres categories.³ Un primer grup correspondria a les persones "autòctones", és a dir, aquelles persones nascudes al barri, a la resta de Catalunya o en alguna altra regió espanyola que resideixen al barri "de tota la vida" amb diferents nivells de renda i d'instrucció. Un altre grup seria el de les persones "novingudes" –anomenades per Martínez (2000) "gentrificadores"– on s'agruparien les persones catalanes o estrangeres amb un capital cultural i econòmic alt que fa relativament pocs anys que viuen al Raval. Un tercer grup seria el dels "immigrats"⁴ o persones procedents de països extracomunitaris amb nivells de renda similars i diferents nivells d'instrucció. Evidentment,

3. Cal a dir que la presència de persones immigrades de països extracomunitaris als altres dos barris estudiats no era, durant els anys de recerca, tan significativa com ho era en aquells moments al barri Raval. Actualment, però, aquesta presència ha anat creixent paulatinament.

4. El nom de les tres categories apareixen entre cometes ("autòctons", "novinguts" i "immigrants") amb l'objectiu de fer notar que ha estat l'autora mateixa qui les ha classificat d'aquesta manera. Aquesta classificació podria resultar força simplista si pensem que les identitats de les persones són múltiples i canviants. Malgrat tot, per aquest treball s'ha cregut convenient etiquetar-les d'aquesta manera.

aquesta classificació és totalment subjectiva i pot ésser perfectament discutida, encara que per les característiques sociodemogràfiques i ètniques tan heterogènies dels entrevistats al Raval ha estat una de les solucions més raonables.

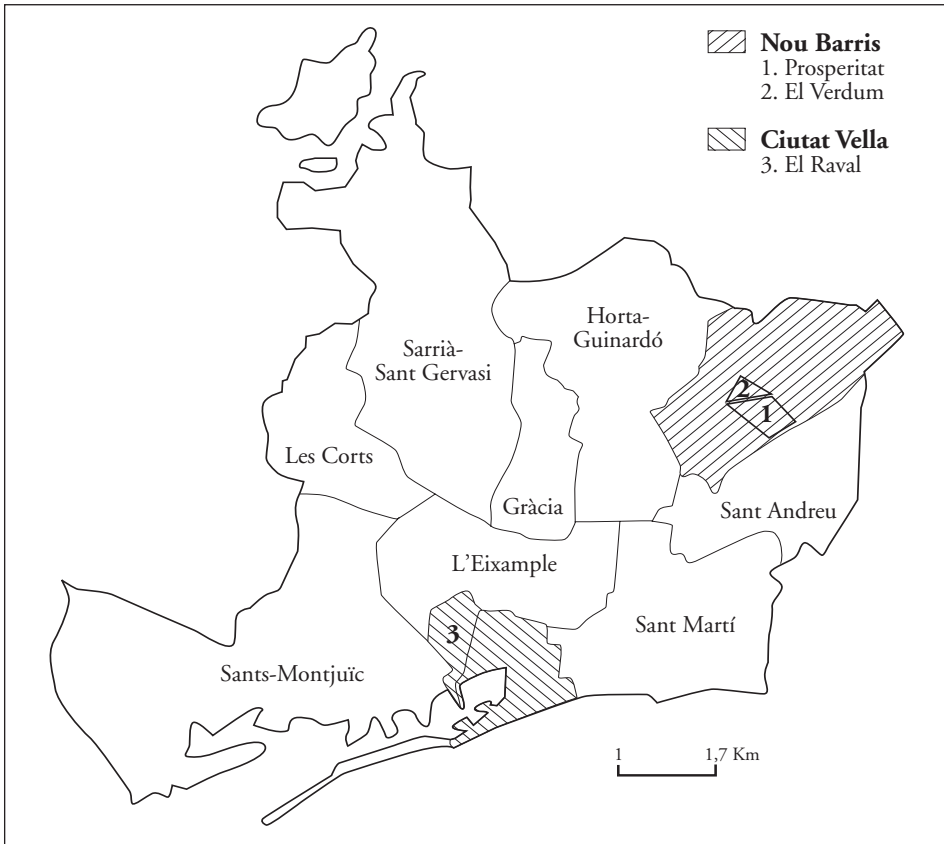
Les converses amb els residents van fer-se a partir d'un guió d'entrevista. El guió no va concebre's com una eina rígida, sinó més aviat com un instrument de suport, fet que permetia, en el transcurs de l'entrevista, introduir-hi noves preguntes i modificar-ne o eliminar-ne d'altres. En tot cas, el guió va permetre mantenir un cert ordre i una certa estructura per tal de facilitar, més tard, la comparació amb la totalitat d'entrevistes. Per establir els contactes amb les persones residents als barris vaig seguir diferents camins, un dels quals (el que més bon resultat va donar) va ser l'ajuda proporcionada pels agents socials de les entitats i associacions dels barris. Un altre recurs utilitzat va ser la tècnica de la "bola de neu" on es demanava a les persones ja entrevistades la seva participació per contactar amb d'altres residents. Les entrevistes van ser enregistrades en cintes magnetofòniques amb el permís previ de les persones entrevistades. Gairebé totes les entrevistes en profunditat van tenir lloc a les seus de les associacions veïnals i altres entitats del barri (centres culturals i socials, casals de gent gran, escoles d'adults, instituts de primària i secundària, ludoteques, etc.) i, només en algunes ocasions, van fer-se als habitatges de les persones entrevistades. Les entrevistes van ser transcrites íntegrament, codificades amb un programa informàtic segons unes paraules clau prèviament establertes i analitzades posteriorment.

Context urbanístic dels barris estudiats

Els barris de Prosperitat i el Verdum es localitzen al districte de Nou Barris, situat a la perifèria de Barcelona, i el Raval al de Ciutat Vella, situat al centre de la ciutat (Mapa 1). Les dades sociodemogràfiques, sociolaborals i residencials dels tres barris mostren realitats socials més desfavorables comparades amb les del conjunt de la ciutat però, malgrat tot, s'observa en els darrers vint anys un ascens social visible en la millora del nivell d'estudis i professional de la població. Ambdues àrees d'estudi han estat territoris d'acollida i han crescut al llarg del segle XX i principis del XXI per l'establiment de població provinent d'altres regions espanyoles als anys seixanta i, actualment, i especialment el Raval, per la població procedent de països extracomunitaris.

L'origen dels barris estudiats és ben dispar cronològicament: mentre que el Raval ja acollia convents i esglésies al segle XIV, a Prosperitat i el Verdum no comencen a construir-se casetes d'autoconstrucció enmig dels camps de vinyes fins a les primeres dècades del segle XX. Durant el franquisme les dues àrees d'estudi van patir la inoperància del règim representada, en el cas de Prosperitat i el Verdum, per la precarietat constructiva i l'absència de serveis públics i infraestructures urbanes i, en el cas del Raval, per la incontrolable degradació dels seus habitatges.

Mapa 1
Àrees d'estudi a Barcelona:
Prosperitat i el Verdum (Nou Barris) i el Raval (Ciutat Vella)

A principis dels anys vuitanta del segle XX el nou govern municipal de la ciutat va heretar una perifèria amb problemes de marginació social, manca d'equipaments socials i culturals, absència d'espai públic representatiu, discontinuïtat respecte al centre i una elevada densitat, entre d'altres problemes; i un centre històric degradat físicament (cases velles en pèssim estat i serveis insuficients) amb una població envellida per la fugida de la gent jove, un augment de la delinqüència i la marginació, una escassetat d'inversió econòmica, etc. La política urbanística dels primers anys de govern democràtic municipal –pressionat pels moviments veïnals i recollint les reivindicacions d'aquests–, va perseguir, doncs, rectificar aquestes situacions a través de dos objectius fonamentals: en primer lloc, dotar d'equipaments públics els barris perifèrics i, en segon lloc, recuperar i higienitzar els barris del centre de la ciutat (Bohigas, 1985). Per a la consecució d'aquests dos objectius, les accions i intervencions centrades en els espais públics hi van tenir un paper fonamental. La Via Júlia, en la

confluència dels barris de Prosperitat i el Verdum, i la rambla del Raval, al bell mig del Raval, són dos dels espais públics més emblemàtics d'aquests barris (Fotografies 1 i 2).

No hi ha dubte que les transformacions urbanístiques als barris han ajudat a millorar les condicions de vida de bona part dels seus habitants. Al Raval, però, han sorgit crítiques al voltant del procés de renovació urbanística i de les conseqüències socials que aquest procés ha provocat lligades a la revalorització del sòl i a l'expulsió indirecta dels residents "de tota la vida" més vulnerables econòmicament.

La construcció del sentit de pertinença als barris de Prosperitat i el Verdum

"Fantástico", "una maravilla", "muy buen ambiente" i "molt dinàmic" són algunes de les expressions més utilitzades per les persones entrevistades a l'hora de manifestar la seva satisfacció per viure a Prosperitat i el Verdum.

Les dones entrevistades expressen d'una manera més explícita i directa que els homes la seva satisfacció per viure en un barri on les relacions interpersonals que s'estableixen entre els veïns d'escala o de carrer i en altres àmbits veïnals (escoles, botigues, espais de lleure, etc.) són cordials i agradables, resultat de la convivència quotidiana durant molts anys al mateix barri. Són les dones, i especialment les que tenen responsabilitats familiars, les que consideren que la sociabilitat generada al barri és una de les seves característiques més preuades, ja que són elles les que desenvolupen més activitats de la vida quotidiana i estableixen més relacions personals al barri (anar a comprar, portar els fills a escola o a activitats extraescolars, anar a reunions escolars, etc.). És per això que un dels aspectes més valorats per les dones és la complexitat d'usos del barri per la comoditat i l'estalvi de temps que representa tenir els serveis al costat de casa.

"Pues mi barrio es muy bonito, es muy acogedor, ¡qué caramba! ¡Y tenemos de todo!" (Irene).⁵

Un dels símls més utilitzats per les dones entrevistades per definir els barris i diferenciar-los de la resta de la ciutat és la comparació de l'ambient de Prosperitat i el Verdum amb el d'un poble. La imatge idíl·lica que la gent té de la vida als pobles, basada en la proximitat, la cooperació i la coneixença entre els veïns, fa que s'estableixi fàcilment aquesta similitud entre ambdues realitats. Les narracions següents emfatitzen aquests aspectes:

5. Tots els noms propis de les persones entrevistades han estat canviats amb l'objectiu de mantenir el seu anonimats.

Fotografia 1

Vista de la Via Júlia, octubre de 2000. *Fotografia de l'autora.*

Fotografia 2

Vista de la rambla del Raval, juny de 2002. *Fotografia de l'autora.*

“Tengo 42 años y vine a Barcelona con 4 años, o sea que tú ¡imagínate! Mi barrio es mi pueblo. No es mi barrio, es mi pueblo. Entonces yo me conozco todas la calles, todos los rincones, conozco [a] muchísima gente del barrio” (Maite).

“[M]e siento como estaría en un pueblo. O sea que te conoce todo el mundo” (Agustina).

La construcció d'aquests llaços de relació i amiatat entre el veïnat poden explicar-se a partir de dos fets lligats estretament amb la història dels barris: la convivència quotidiana durant més de quaranta anys d'una bona part de la població gran i adulta i la cooperació i la solidaritat establerta entre els veïns en el seguit de reivindicacions veïnals per a la millora dels barris.

“Som tots una colla de xarnegos. I això és lo maco, és una barreja de gent de molts llocs. Aquest barri que tenim es va fer d'immigrants d'Extremadura, d'Andalusia i de Galícia, que van venir aquí pels seixanta...” (Amparo).

El fet que Prosperitat i el Verdum, de la mateixa manera que d'altres barris del districte de Nou Barris com Roquetes, Torre Baró o el Turó de la Peira, creïessin considerablement a partir de la dècada dels cinquanta per l'arribada massiva d'immigrants espanyols, va provocar la convivència de persones amb uns atributs socials i culturals molt homogenis: classe obrera amb nivells d'ingressos i de formació baixos i castellanoparlants. Homes i dones soles o famílies senceres arribades d'Andalusia, Galícia, Castella o l'Aragó trobaven als barris persones que havien tingut, com ells, la necessitat d'emigrar per raons econòmiques, buscant millors condicions de vida.⁶ La massiva arribada de migrants andalusos, gallecs, castellans i aragonesos va provocar, doncs, que la cultura d'origen (llengua, menjars, balls i altres costums i tradicions) continués vigent a la terra d'arribada, reforçada, a la vegada, per una forta segregació espacial d'aquesta població a les àrees perifèriques de Barcelona.

Pels residents, agents socials i arquitectes entrevistats el fet que els veïns es veiessin reflectits els uns amb els altres va donar lloc a la formació d'una consciència de classe capaç de construir unes bases sobre les quals unir forces i reclamar millores socials i urbanístiques als barris. Segons Costa i Ros (1997), l'homogeneïtat social i la diversitat de procedències dels habitants dels barris perifèrics de Barcelona van ajudar a crear una personalitat pròpia i una dinàmica particular basada en la forta estimació dels habitants pels seus barris. L'element local hauria tingut, doncs, segons els autors, un paper molt impor-

6. A part dels factors econòmics que expliquen els moviments migratoris d'aquests anys, cal tenir en compte factors extraeconòmics, com els relacionats amb la forta repressió de la postguerra entre sectors de la població rural que havien participat en la resistència antifeixista abans o durant la Guerra Civil (Parramon, 2000).

tant en la configuració d'una nova realitat cultural i en la creació d'un fort sentit de pertinença al barri i a la ciutat.

El moviment social urbà als barris

La història de Prosperitat i el Verdum i, per extensió, dels barris més desfavorits de Barcelona, ha estat molt lligada al moviment veïnal reivindicatiu i a les lluites per a la consecució de millores socials i urbanes. Des de finals dels anys seixanta, la societat civil, davant l'escassetat d'espais públics, transports públics i equipaments als barris es va anar mobilitzant per fer front a la indiferència i a la inoperància municipal de l'època franquista. Darrere les nombroses manifestacions i mobilitzacions veïnals reclamant la dignificació dels barris, s'amaguen nombroses hores de treball comunitari que reforcen el coneixement i l'entesa entre els veïns i les veïnes i ajuden a la construcció d'un fort sentit de pertinença i d'identitat amb el barri. En paraules de Costa i Ros (1997, p. 236), "l'acció que portaven a terme ajudava fortament a crear un sentiment de pertinença i dinamitzava la vida social".

L'orgull de viure en barris aixecats amb esforç gràcies a les constants demandes veïnals és un dels sentiments més estesos entre les persones entrevistades.

"[El barrio] se hizo a golpe de intereses privados, porque allí solamente ganaba alguien, era la época del Porcioles. Y que a pesar de todo la gente siempre se ha solidarizado mucho y todo lo que hay ha sido posible porque la gente se ha quejado, ha protestado, ha hecho las mil y una" (Gerardo).

Joan Busquets (2001) assenyala que les protestes urbanístiques als barris, malgrat la repressió política existent en aquells anys, es van convertir en una de les millors vies d'expressió i de manifestació populars contràries al règim. En la mateixa línia, Domingo i Bonet (1998, p. 14) insisteixen a qualificar les reivindicacions socials i urbanístiques de lluites polítiques "per llur condició de recerca d'una estructura urbana més igualitària i, doncs, més justa".

El descontentament social i urbanístic va ser canalitzat principalment per les associacions veïnals, impulsades, a la vegada, pels partits polítics en la clandestinitat i recolzades pels col·legis professionals. Prèviament, qui havia fet prendre consciència al col·lectiu d'immigrants de la seva identitat i els havia dinamitzat per agrupar-se i lluitar per a la dignificació dels barris van ser les parròquies i els moviments cristians de base. L'origen de l'Associació de Veïns de Prosperitat és un bon exemple d'aquesta barreja d'influències d'agents polítics i professionals, així com de la bona entesa amb la parròquia de Santa Engràcia que, encara avui, els cedeix el local, seu de l'Associació.

Domingo i Bonet (1998) consideren Prosperitat i el Verdum, entre d'altres, casos paradigmàtics de barris marginals configurats físicament i simbòlicament pel moviment social urbà. L'urbanista Jordi Borja entén que la cohesió d'aquest

moviment fos reforçat per l'homogeneïtat social dels veïns (classe obrera industrial) i estimulat per la cultura urbanística dels líders de les associacions veïnals.

“A la asociación de vecinos venían señoras con sus zapatillas... No era fácil distinguir quienes eran militantes políticos, quienes eran activistas sociales y quienes eran los vecinos que estaban allá porque pensaban que hacía falta una escuela o que llegase el transporte” (Borja, 2001).

El sentiment d'orgull que les millores urbanístiques han suposat per als homes i les dones residents a Prosperitat i el Verdum ha tingut molt a veure amb la construcció dels seus sentits de lloc i de pertinença. El fort moviment social i reivindicatiu a Prosperitat i el Verdum que va impulsar a finals dels anys setanta i vuitanta del segle XX la dignificació dels barris i que encara avui, malgrat la pèrdua de pes específic dels moviments veïnals a Barcelona, continua alçant la veu i reivindicant millores, ha ajudat a enfortir els sentits de lloc i de pertinença.

Els agents socials i les persones del veïnat entrevistades, especialment les de més edat que van viure personalment les lluites i reivindicacions urbanístiques i socials, senten que sense el seu esforç no s'hauria aconseguit ni la meitat de les millores obtingudes als barris. El sentit de compromís que hom sent cap al lloc que estima, del qual vol tenir cura (a través, per exemple, de la participació i les reivindicacions veïnals) i que resta íntimament associat a la memòria personal i col·lectiva de les persones cap al lloc on viuen, és ben present, doncs, entre els veïns i les veïnes de Prosperitat i el Verdum.

La construcció del sentit de pertinença al barri del Raval

El Raval és el barri de Barcelona amb un percentatge més elevat de població estrangera i representa un 47% de la població total del barri (al districte de Ciutat Vella és d'un 35% i a Barcelona, de l'11%). Els col·lectius d'immigrants més nombrosos al Raval són el paquistanès, el marroquí i el filipí (Ajuntament de Barcelona, 2003).

S'ha observat que el grau de satisfacció i de benestar dels veïns va estretament lligat a la valoració que fan de la diversitat ètnica i cultural i de la convivència al barri. Així, mentre que per algunes persones la diversitat és percebuda com una font de conflictes –amb el conseqüent aïllament i manca de contacte amb els veïns– per d'altres la diversitat és entesa com una oportunitat d'enriquiment personal col·lectiu.

Experiències dels veïns i les veïnes “autòctons”

Evidentment no tots els residents “de tota la vida” tenen el mateix sentit de pertinença al lloc, sinó que varia segons les seves percepcions, experiències i

històries personals vinculades al barri. Bona part de les persones residents “de tota la vida”, però, coincideixen a afirmar que els nous habitants han fet perdre l’essència del barri i han provocat el sorgiment d’un sentiment nou d’angoixa basat en la desconeixença i la desconfiança cap a l’“altre”.⁷ En el discurs amb els entrevistats sobre els immigrants apareixen elements comuns que els presenten com éssers diferents, com una amenaça a la nostra cultura, com persones “desviades” de les regles establertes... Són percebuts, en definitiva, com els màxims responsables de la pèrdua d’identificació amb el barri:

“[El barri] ha canviat arran de fa tres, quatre o cinc anys a nivell de l’entrada de la gent de fora (...). El barri està passant un moment molt dolent en el sentit que la gent d’aquí ens sentim ja com estrangers” (Evarist).

Al llarg de les converses mantingudes amb els residents “de tota la vida” de classe treballadora s’han anat repetint una sèrie d’idees –expressades tant per dones com per homes, ja siguin joves, de mitjana edat o grans– que deixen entreveure fins a quin punt la desconfiança i la inseguretats que la nova realitat pluricultural provoca han anat afeblint els seus sentiments identitaris amb el barri.

En primer lloc, apareix la idealització que es fa del passat, segons la màxima “qualsevol temps passat va ser millor”. Molt sovint les persones entrevistades “de tota la vida” estableixen comparacions entre la situació actual del barri i la situació d’anys enrera. En el seu imaginari el passat esdevé una època comparativament més desitjable a l’actual i s’obliden fàcilment de la pobresa, la marginació i la degradació que patia el barri anys enrera.

Les dones són les que mitifiquen més l’ambient del barri d’anys enrera. En aquestes representacions idealitzades –retocades moltes vegades per uns records carregats de nostàlgia d’una joventut i una infància perduda– s’enarbora el sentiment de comunitat, les relacions socials i el coneixement mutu entre el veïnat, que feia més agradable i acollidora la vida al barri. Són les dones les que, sens dubte, desenvolupen més activitats de la vida quotidiana dins l’espai més immediat, el barri, a causa del major nombre de responsabilitats domèstiques i familiars que recauen sobre elles (anar a comprar, portar els fills a l’escola, etc.) i, per tant, les que consideren el tracte personal i les relacions amb la gent del barri un dels criteris fonamentals per mesurar el seu grau de satisfacció amb el lloc on viuen. Vegem les narracions de dues dones:

“Años atrás (...) la gente se conocía más, era más tipo barrio; igual había la misma delincuencia, robos y cosas así, pero la gente que vivía en el barrio era como más respetada” (Marisa).

7. Amb l’objectiu d’emfatitzar la imatge imaginada, falsa i distorsionada que es té de les persones immigrades s’utilitzarà alternativament per a designar-les la paraula “immigrant” i “altre”. El sociòleg Santamaría (2002) fa un excel·lent estudi sobre l’ús d’aquest concepte i una interessant reflexió sobre la construcció social de la “immigració” en la societat espanyola.

“Antes puede que hubiese más delincuencia, pero había más unión entre los vecinos, pero ahora no” (Maria).

La “fugida” dels veïns cap a d’altres barris de Barcelona és un dels motius que provoca més incertesa i ansietat entre els residents “de tota la vida” entrevistats. Per aquests veïns, l’arribada d’immigrats al barri és una de les principals causes de l’èxode de la població autòctona. La població que “fuig” del barri és vista com l’afortunada, ja que ha pogut triar i anar a viure en un altre indret, mentre que la població que s’ha quedat és la que ha d’“aguantar” la nova realitat multicultural sense cap alternativa possible. Aquests sentiments són viscuts de la mateixa manera per la gent jove, adulta i gran. L’Alonso, un noi jove, expressa així la seva desil·lusió: *“quedamos los que no tenemos medios para irnos”*, mentre que la Inés, una senyora gran, ho fa titllant de *“desgraciats”* els qui, com ella, encara resten al barri:

“No, jo no em sento a gust, només amb la gent que conec. Que són quatre. Fins ara s’estava bé perquè quasi tots érem gent gran. Ara no. Ara quedem quatre, quatre desgraciats” (Inés).

Però la “fugida” de població jove i adulta del barri no és un fet nou. Des dels anys seixanta s’observa una despoblació del Raval provocada per la mobilitat residencial i laboral d’àmbit metropolità, que va unida, en el cas de la població del barri, amb una qüestió d’ascens social.⁸ Segons Aramburu (2001), els factors que han incidit en aquesta “fugida” han estat associats amb la densificació excessiva, la degradació urbana i el deteriorament social que durant molts anys ha arrossegat el barri, juntament amb la inexistència d’una oferta d’habitatge de qualitat i una manca de serveis i d’equipaments per al veïnat. Malgrat tot, en l’imaginari social i en les explicacions populars, la presència de població estrangera és vista com la raó principal de la “fugida” de la població autòctona.

Però no tothom somnia a deixar algun dia el barri. Hi ha també persones que senten una responsabilitat envers el lloc on han viscut tota la vida i desitgen, d’aquesta manera, continuar vivint al mateix indret. Aquest sentiment és expressat bàsicament per les dones entrevistades “de tota la vida” adultes, i és el que la geògrafa Fenster (2004) anomena sentiment de *commitment*, és a dir, el compromís que hom sent cap al lloc que estima i del qual vol tenir cura: la ciutat, el barri o qualsevol lloc amb vincles identitaris. Segons aquesta geògrafa, aquest sentiment està associat a la memòria personal i col·lectiva que la gent té del lloc on viu i lluita per preservar-la. En el cas de les dones del Raval, la seva memòria personal no correspon amb la nova realitat sociocultural del barri,

8. Des de principis dels anys seixanta, el barri del Raval ha anat perdent població resident. Les dades demogràfiques en el període intercensal 1970-1980 mostren una pèrdua de 24.820 habitants (passant de 73.146 habitants al 1970 a 48.326 habitants al 1980) (Sust i Diaz, 1983).

cosa que provoca inseguretats i incerteses que es conjuguen en una nova sensació d'exclusió no experimentada fins aleshores. S'observa, però, que el mateix sentiment de *commitment* és alhora excloent, ja que en la seva configuració mental del Raval no hi caben "tants" immigrants.

La reflexió següent és d'una altra dona nascuda al Raval que se sent, com diu ella, "ravalera". L'Elisabet és filla de mare gallega i pare català i expressa la voluntat de quedar-se al barri perquè és "el seu" i se'l "sent seu" malgrat el desassossec que viu al costat de la nova població establerta al barri. El refrany que cita, "*De fuera vendrá quien de casa te echará*", transmet perfectament com els immigrants són percebuts com "aliens" al barri. Resulta interessant veure com aquesta dona menysprea la població immigrada i oblida que la seva mare va arribar a Barcelona procedent de Galícia buscant millors oportunitats de feina i condicions de vida.

"A mí me toca una 'Primitiva' y yo me quedo aquí, yo no me voy. Porque me gusta el barrio. Porque lo siento mío. Es mi barrio, no es el barrio de ellos. Yo vivo aquí y he nacido aquí. Yo soy de aquí. Mi madre vino de Galicia con 19 años. Mi padre es catalán, es de Sants. Y me da rabia que vengan de fuera: 'De fuera vendrán y de mi casa me echarán' " (Elisabet).

Però no tots els veïns i les veïnes "autòctons" entrevistats tenen opinions tan negatives del seu barri. Hi ha persones que mostren un major grau de benestar, confort i satisfacció de viure al Raval. Un veí gran així ho expressa:

"Jo m'hi trobo molt bé i molta gent que viu aquí també s'hi troba bé. Jo coneixco gent d'aquí que poguent agafar un pis a fora, no l'han agafat i l'han agafat aquí, i jo si tingués diners, molts diners, agafaria un pis de propietat, però a dintre del barri. Si em toqués algo, ho faria. M'agrada el Raval, no sortiria del Raval (...). Jo em sento com si estigués, no sé... a casa meua" (Tomàs).

Experiències dels veïns i les veïnes "nouvinguts"

Les deu persones "nouvingudes" entrevistades diuen sentir-se a gust al Raval. Aquesta satisfacció, però, no va acompanyada moltes vegades d'un sentit de pertinença al barri, ja que ells mateixos són conscients que una cosa és viure al barri i una altra de molt diferent, fer vida de barri. Aquests residents fa que viuen al Raval una mitjana de sis anys i consideren que les raons que els han portat a instal·lar-se aquí són: la localització del barri al centre de la ciutat, la proximitat amb la feina, la complexitat funcional i d'usos del barri i el fet que la parella respectiva (en el cas de tenir-la) llogués o tingués un pis de propietat al barri. Per altra banda, la diversitat social, cultural i ètnica del barri no va ser un factor dissuasori per deixar d'establir-s'hi. La pluralitat social i cultural del Raval és un dels aspectes que utilitzen més reiteradament els "nouvinguts"

entrevistats per expressar el seu grau de satisfacció de viure-hi. S'ha observat que les diferències socials existents al barri causen més desconcert als “nouvinguts” entrevistats que la diversitat ètnica i cultural, ja que aquesta és percebuda com un atribut més aviat “exòtic” que dona a la gent que viu al Raval un aire obert, modern i cosmopolita.

“Que en un carrer caminant 300 metres et creuis amb un suec que està estudiant aquí a la Massana, després amb l'argelí que t'està tallant la carn a la carnisseria i després amb el madrileny que està treballant en un bar i l'argentina que també... Això és el Raval. Cosmopolita a un nivell reduït. Evidentment no és Nova York ni és una gran ciutat, però és cosmopolita, és variat” (Carles).

Amb aquestes paraules, el Carles descriu com percep el Raval. Aquest noi jove, llicenciat universitari, va decidir venir a viure al barri per la centralitat, el preu assequible del lloguer del pis (comparteix pis amb quatre amics) i la proximitat amb la feina (va a treballar en bicicleta) i amb les seves preferències nocturnes de lleure (bars, restaurants, etc.). Com ell, altres nois i noies joves entrevistats sense responsabilitats familiars coincideixen en aquestes motivacions per escollir el barri com a lloc de residència. El Carles comenta sentir-se encantat de viure en un barri tan dinàmic i vital, alhora que en valora molt positivament la pluriculturalitat. És l'única persona “nouvinguda” entrevistada que, sense cap mena de recança, manifesta sentir-se part integrant del barri, ja que considera que l'essència mateixa del Raval és la renovació constant de la seva població.

Les dones entrevistades expressen més sovint que els homes i d'una manera més oberta la seva satisfacció per viure en un barri tan divers ètnicament i culturalment i parlen de la riquesa que suposa viure en un barri tan cosmopolita i multicultural:

“Estic molt contenta (...). És un barri que té gent molt diferent, molt dinàmic, molt variat (...). La diversitat de la gent que hi viu. Quan vaig a d'altres barris et sorprèn que siguin tots tan unificats o tan iguals” (Mercè).

“Creo que el tema de la mezcla de culturas es fascinante, es encantador, me gusta mucho, pero no es un barrio que se pueda hablar de una comunidad, de los vecinos que se conocen... (Linda).

La Linda té molt clar que el fet de formar part d'una comunitat implica conviure i relacionar-se amb les persones que t'envolten, i que la convivència quotidiana és fonamental per desenvolupar aquest sentit de pertinença. A la pràctica, però, els espais de trobada són pocs i es limiten sovint al espais de circulació, com són els carrers i els espais públics. L'escola, que podria convertir-se en un dels espais més oportuns per a establir llaços de connexió entre la gent del barri, no ha aconseguit aquest objectiu i, com veurem més endavant, les famílies

“nouvingudes”, com les de la Mercè i la Linda, no han aprofitat aquesta oportunitat per integrar-se més en la vida del barri.

Les experiències dels homes i les dones “immigrats” entrevistats

De les 36 persones entrevistades, set pertanyen a col·lectius d'immigrats de diferents països: tres són dones (de l'Índia, les Filipines i el Paquistán) i quatre són homes (de Cuba, el Paquistán i dos del Marroc). Les dones (dues de joves i d'una adulta) són les que valoren més positivament el fet de viure al Raval i assenyalen la diversitat cultural del veïnat, l'existència de comerços “ètnics” i d'equipaments de proximitat i el fet de compartir l'espai quotidià amb d'altres amics, coneguts i compatriotes com els motius principals per expressar la seva satisfacció de viure al barri. Pel que fa als homes, una bona part se sent a gust vivint al Raval i només a un d'ells (l'home cubà) li agradaria anar a viure a un altre barri.

Les dones “immigrades” se senten contentes de viure al barri. L'Aditi, una noia índia de 16 anys, es troba molt a gust vivint al Raval perquè és en la diversitat ètnica i cultural de la seva societat on es veu reflectida i reconeguda, se sent una veïna més i, per tant, part integrant del barri. La narració següent mostra fins a quin punt se sent estranya i diferent quan alguna vegada surt fora dels límits del barri i percep més homogeneïtzació ètnica i lingüística.

“Tu sales de esta calle [assenyala la ronda de Sant Antoni] y vas a estas calles [assenyala els carrers del Poble Sec i l'Eixample] y encuentras a toda la gente pija sólo hablando catalán, nunca ves... El otro día fui con mi madre a comprar (...) y nunca veíamos gente de otro color y sólo oíamos a los catalanes, hablaban catalán todos, eso me llamó mucho la atención. Por aquí pasas y yo y mi amiga hablamos en nuestro idioma, otros hablan en marroquí, escuchas... por la forma de vestir también...” (Aditi).

Malgrat sentir-se a gust vivint al Raval, creu que no hi ha sentiment de barri i observa poca interrelació entre les diferents comunitats. El fet d'haver estat protagonista d'un desafortunat episodi de caire racista l'ha fet prendre una major consciència del sentiment que tenen moltes persones del barri envers ells, els “estrangers”, considerats elements amenaçadors i desestabilitzadors del barri.

La dona filipina assenjala la presència de famílies amigues i compatriotes filipins com l'element més valorat del Raval, mentre que la noia paquistanesa associa el sentit de pertinença al barri amb el menjar i les botigues “ètniques” on pot trobar tots aquells productes que necessita per cuinar (espècies, carn islàmica...). A més dels comerços “ètnics”, considera que l'existència de la mesquita al barri és un altre element determinant per considerar el Raval com el millor barri de Barcelona per viure.

Pel que fa als homes “immigrats” entrevistats, mostren, també, una satisfacció per la realitat pluriètnica del Raval. Un noi marroquí entrevistat, resident des de fa quatre anys al barri, es troba, a més, molt content d'estudiar en un dels centres educatius del Raval amb una major composició ètnica entre l'alumnat, perquè és allà on té l'oportunitat d'interrelacionar-se i de conèixer millor la cultura dels nois i les noies d'orígens geogràfics diferents.

L'home paquistanès i l'home marroquí entrevistats també consideren la manca d'interrelació, de comunicació i d'espais de trobada entre les diferents comunitats com un dels aspectes fonamentals a tenir en compte a l'hora d'explicar la feblesa i fragilitat del sentit de pertinença al barri. El noi marroquí assenyala:

“[S]iempre se le acusa al autóctono: Es que los catalanes son racistas, es que son cerrados, pero es que el filipino también es cerrado conmigo. Hay un racismo y nunca se habla (...). Que el Raval es multicultural... eso es una fachada para venderse. Los magrebís no hablan con los paquistanís, los paquistanís con los magrebís, los filipinos no se juntan... La gente autóctona es peor” (Jamail).

Al llarg de la conversa en Jamail introdueix un aspecte remarcable per explicar la manca d'identitat i d'afecte dels veïns cap al Raval. Segons ell, districtes populars de Barcelona com Sants i Nou Barris van anar construint al llarg dels anys el seu sentit de pertinença a mesura que els veïns i les veïnes anaven reivindicant millores socials i urbanístiques per als seus barris. L'homogeneïtat social d'aquests, amb una composició fonamentalment de persones de classe treballadora, va ser un element de cohesió que va afavorir la solidaritat i la cooperació del veïnat per una demanda global de millores en les seves condicions de vida. En canvi, el Raval ha estat tradicionalment un barri menys cohesionat socialment a causa, per a una banda, d'una major heterogeneïtat social dels seus habitants i, per l'altra, a la seva localització geogràfica al centre de la ciutat, que ha fet concebre'l com a lloc d'arribada, però també de pas, i l'ha convertit en un indret estratègic per a la projecció de la ciutat en detriment, moltes vegades, dels interessos merament veïnals.

Reflexions finals

Els homes i les dones entrevistades a Prosperitat, el Verдум i el Raval construeixen els seus sentits de lloc i de pertinença basant-se en les seves múltiples experiències individuals i quotidianes i en relació amb tot allò que, d'una manera o una altra, configura la identitat del barri. S'han observat diferències notables entre les construccions dels sentits de lloc i de pertinença entre els veïns i les veïnes entrevistats d'una àrea d'estudi i una altra. Mentre que els homes i les dones entrevistats de Prosperitat i el Verдум se senten fortament arrelats als seus barris, els del Raval tenen el sentit de lloc més debilitat i desorientat.

En la construcció dels sentits de lloc i de pertinença, la identitat individual hi té un paper important, així com d'altres variables com els anys de residència al barri, la memòria individual i col·lectiva, les relacions personals amb els veïns, la implicació i participació en les associacions veïnals, etc.

En ambdues àrees d'estudi, les dones, les persones sobre les quals fonamentalment recauen les responsabilitats familiars i domèstiques, són les que més insisteixen en la importància de sentir-se a gust entre la comunitat on viuen. Són elles les que, a causa del repartiment de funcions que socialment i tradicionalment s'atribueixen als diferents sexes, desenvolupen més activitats de la vida quotidiana al barri (van a comprar, a acompanyar els fills a l'escola, etc.), fet que provoca que tinguin més oportunitats per a establir relacions personals amb d'altres residents i persones que treballen al barri.

Els veïns i les veïnes entrevistats de Prosperitat i el Verdum se senten molt a gust al barri on viuen i molt identificats amb el seu entorn. Expressen la seva satisfacció de viure en un barri on les relacions interpersonals que s'estableixen són cordials i agradables, resultat de la convivència quotidiana de viure durant molts anys al mateix barri. Bona part de les persones més grans que viuen en aquests barris són les que cap als anys cinquanta i seixanta del segle XX van anar arribant als barris i van anar configurant-ne el paisatge físic i humà. L'homogeneïtat social (classe obrera que ha anat ascendint socialment fins a tenir una capacitat adquisitiva similar a la mitjana de la ciutat) i la diversitat de procedències dels seus habitants han ajudat a crear una personalitat pròpia i una dinàmica particular basada en la gran estima dels habitants pels seus barris. Bona part dels fills i néts dels primers pobladors dels barris s'hi han quedat a viure i han mantingut ben present la memòria col·lectiva d'un passat no gaire llunyà en què els veïns van aixecar el barri amb esforç i la memòria individual, basada en l'acumulació de petits esdeveniments de la infància, arrelada al lloc i al barri.

Si a Prosperitat i el Verdum s'observa una estabilitat residencial dels veïns, ja que bona part de les famílies fa dècades que viuen als barris i els fills que s'emancipen busquen pis pel barri o pel districte, al Raval les coses s'han desenvolupat d'una altra manera.

El Raval ha estat, al llarg del segle XX, un territori d'acollida per als habitants arribats a la ciutat i, a la vegada, un territori de pas on els habitants que progressaven socialment deixaven un indret excessivament dens, degradat físicament (sense una oferta d'habitatge de qualitat i una manca de serveis i d'equipaments per al veïnat) i deteriorat socialment per traslladar-se a un altre amb millors condicions. Aquest anar i venir de població ha repercutit, sens dubte, en la cohesió social i interna del barri creant un sentit de lloc i de pertinença menys cohesionat i potser més debilitat que a Prosperitat i el Verdum.

Al Raval, els veïns i les veïnes entrevistats tenen un sentit de lloc ben variat depenent de la seva identitat social, ètnica i cultural. Novament el fet de sentir-se a gust en l'espai quotidià va estretament relacionat amb la percepció de

les persones que comparteixen aquest mateix espai i les relacions interpersonals que s'hi estableixen. Gairebé tots els homes i les dones "autòctons" entrevistats, nascuts o residents des de fa dècades al Raval, comenten sentir-se cada vegada menys a gust al barri a causa de l'arribada de població estrangera que fa perdre, diuen, l'essència del barri. L'afebliment del seu sentit de pertinença pot explicar-se per la sensació de pèrdua de poder i de control sobre el barri provocat per la desconeixença i la desconfiança cap a l'"altre", la presència de persones d'altres ètnies i cultures i la proliferació de comerços ètnics que modifiquen el paisatge urbà tradicional. Les condicions de precarietat del mercat laboral i l'escàs desenvolupament de l'estat del benestar a Catalunya explicarien el sentiment d'inseguretat que tenen aquests grups socials i la competitivitat que es crea per accedir als recursos socials. Segons Navarro (2001), és aquesta realitat econòmica d'inseguretat i de precarietat la que fa sorgir el racisme i no tant les diferències culturals, ja que "no es racista el más ignorante, sino el que se siente más inseguro".

Malgrat aquest sentiment gairebé generalitzat entre els residents "autòctons" s'observa que són, juntament amb els residents "immigrats", els que fan més "vida de barri", és a dir, els que compren més a les botigues del barri i els que porten els fills a les escoles i els instituts del barri. Aquesta forma de "viure el barri" és compartida també pels veïns i les veïnes de Prosperitat i el Verdum, que arriben a comparar l'ambient del seu barri amb l'ambient d'un poble per la proximitat dels serveis i la bona entesa amb els residents.

Els sentits de lloc i de pertinença dels veïns i les veïnes "immigrats" entrevistats es van construint a mesura que augmenta el temps d'arribada i s'enriqueix el substrat de memòria, experiències i activitats quotidianes desenvolupades al barri. Gairebé tots ells se senten a gust vivint en un barri tan multicultural, ja que la mateixa heterogeneïtat social i cultural del Raval els ajuda a passar desapercebuts i els concedeix un major grau d'anonimat, a la vegada que els permet estar més a prop de les persones de la seva mateixa cultura i dels serveis de proximitat com les botigues de comerç ètnic, les escoles, la mesquita, etc. Els grups "autòctons" i "immigrats" comparteixen, doncs, una gran varietat d'espais en la seva vida quotidiana, fet important de cara a l'enfortiment del coneixement mutu i les relacions interpersonals.

Pel que fa als veïns i les veïnes "nouvinguts" entrevistats, bona part se senten a gust al barri i els agrada viure en un lloc tan multicultural. La centralitat i la bona connexió amb tots els indrets de la ciutat, les oportunitats dels preus de lloguer i de compra i la complexitat d'usos del barri són alguns dels aspectes més valorats per viure al Raval. A diferència, però, de la població "autòctona" i "immigrada" entrevistada, la població "nouvinguda", malgrat lloar la diversitat cultural del barri, fa poca "vida de barri", ja que desenvolupa bona part de les activitats de la vida quotidiana fora d'aquest: escolaritza els fills fora del barri i no participa activament en les associacions veïnals del Raval. Podria dir-se, doncs, que els homes i les dones "nouvinguts" entrevistats es comportarien com a *flâneurs* i *flâneuses* i gaudirien del Raval més com a observadors

de l'espectacle multicultural que els ofereix el barri que com a veïns submergits en la pràctica quotidiana del barri.

Tots tres grups coincideixen a afirmar que hi ha poca interrelació i comunicació entre els diferents col·lectius. És per això que tots els espais públics del barri tenen un paper fonamental a l'hora de propiciar espais de contacte i de comunicació, encara que sigui visual, per tal d'anar dibuixant entre tots nous paisatges on tothom pugui sentir-se representat.

No existeixen fórmules magistrals per potenciar sentits de lloc i de pertinença no excloents i integradors de totes les identitats individuals, siguin quines siguin les seves identitats de gènere, edat, ètnia, cultura o condició social. S'hauria de fer un esforç per treballar des de tots els àmbits (socials, culturals, educatius) i des de tots els vessants possibles (administració pública i societat civil) per tal d'aconseguir crear espais de trobada que ajudin a construir conjuntament espais on ningú pugui sentir-se exclòs i tothom pugui sentir-se ciutadà/na de ple dret (Subirats, 1999). A mesura que la globalització va prenent més força, l'espai local manté l'escala humana necessària per a vehicular els sentits de pertinença essencials en la vida de les persones. Aquests sentiments, però, no han d'excloure d'altres identitats, sinó que, com assenyala Subirats (1999), "hem de ser capaços de treballar sobre les nostres identitats bàsiques sense perdre ni un gram d'eixigència en l'acceptació de les identitats dels altres. I això exigeix respecte".

Referències bibliogràfiques

- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2003). *Estadístiques dels estrangers a Barcelona*. Gener 2003 [pàgina web consultada el 2 de juliol de 2003]. [<http://www.bcn.es/estadistica/catala/dades/inf/est02/index.htm>].
- ARAMBURU, Mikel (2001). "El mito de la 'huida' autóctona. El caso de Ciutat Vella, Barcelona". *Scripta Nova. Revista electrònica de Geografia y Ciencias Sociales*, núm. 94. Barcelona, Universitat de Barcelona [pàgina web consultada l'11 d'abril de 2002] [<http://www.ub.es/geocrit/sn-94-63.htm>].
- AREFI, Mahyar (1999). "Non-place and placelessness as narratives of loss: rethinking the notion of place". *Journal of Urban Design*, vol. 4, núm. 2, p. 179-193.
- BOHIGAS, Oriol (1985). *Reconstrucció de Barcelona*, Barcelona: Edicions 62.
- BORJA, Jordi (2001). Entrevista realitzada el 22 de febrer de 2001 a Barcelona.
- BUSQUETS, Joan (2001). Entrevista realitzada el 23 de febrer de 2001 a Barcelona.
- COSTA, Joan; ROS, Adela (1997). "Diversitat dels fluxos migratoris, integració social i multicultural a Barcelona. Els darrers vint anys". A: ROCA, Joan (coord.). *L'articulació social de la Barcelona contemporània*. Barcelona: Proa i Institut Municipal d'Història, p. 227-240.
- DOMINGO, Miquel; BONET, Maria Rosa (1998). *Barcelona i els moviments socials urbans*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill i Edicions Mediterrània.

- GARCÍA BALLESTEROS, Aurora (1989). “¿Espacio masculino, espacio femenino? Notas para una aproximación geográfica al estudio del uso del espacio en la vida cotidiana”. A: GARCÍA BALLESTEROS, Aurora (ed.). *El uso del espacio público de la vida cotidiana*. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid, p. 13-27.
- GARCÍA RAMÓN, Maria Dolors (1985). *Teoría y método en la geografía humana anglosajona*. Barcelona: Ariel.
- FENSTER, Tovi (2003). “Gender, public space and the city: comfort, belonging and commitment in London and Jerusalem”, Ponència presentada al *Seminari Internacional “Gènere, Espais Públics i Ciutat”*, 9 i 10 maig de 2003, Universitat Autònoma de Barcelona (document no publicat).
- FENSTER, Tovi (2004). *The Global City and the Holy City: Narratives on Planning, Knowledge and Diversity*. Londres: Pearson.
- KNOX, Paul; PINCH, Steven (2000). *Urban social geography. An introduction*. Essex: Pearson Education.
- MARTÍNEZ RIGOL, Sergi (2000). *El retorn al centre de la ciutat, la reestructuració del Raval: entre la renovació i la gentrificació*. Tesi doctoral, Barcelona: Universitat de Barcelona.
- MASSEY, Doreen (1994). “A global sense of place” i “A place called home?”. *Space, place and gender*. Oxford: Blackwell, p. 146-173.
- MASSEY, Doreen (1995). “The conceptualization of place”. A: MASSEY, Doreen; JESS, Pat [eds.]. *A place in the world? Place, Culture and Globalization*. Oxford: Oxford University Press, p. 45-85.
- MCDOWELL, Linda; SHARP, Joanne P. [eds.] (1999). *A feminist glossary of human geography*. Londres: Arnold.
- NAVARRO, Vicenç (2001). “Sobre la inmigración”, *El País*, 4 de febrer de 2001.
- PARRAMON HOMS, Clara Carme (2000). *Similituds i diferències. La immigració dels anys 60 a l'Hospitalet*. L'Hospitalet: Centre d'Estudis de l'Hospitalet.
- RELPH, Edward (1976). *Place and placelessness*. Londres: Pion Limited.
- ROSE, Gillian (1995). “Place and identity: a sense of place”. A: MASSEY, Doreen; JESS, Pat (eds.), *A place in the world? Place, Culture and Globalization*, Oxford: Oxford University Press, p. 87-132.
- SANTAMARÍA, Enrique (2002). “Imaginación sociológica y migraciones transnacionales”. A: GARCÍA CASTAÑO, F. Javier; MURIEL LÓPEZ, Carolina. *La inmigración en España, Ponencias del III Congreso sobre la inmigración en España*, Granada: Universidad de Granada, Laboratorio de Estudios Interculturales, II, p. 371-379.
- SUBIRATS, Joan (1999). “Identitats i diversitats. Problema o solució?”, *Barcelona. Metròpolis Mediterrània*, núm. 45, p. 42-46 [pàgina web consultada el 23 de novembre de 2002] [<http://www.bcn.es>].
- SUST, Xavier; DÍAZ, Carles (1983). *Pla Especial de Reforma Interior “El Raval”. Memòria, versió refosa després de l'aprovació definitiva*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona.